

NKA egyedi pályázati beszámoló

Az NKA Közgyűjtemények Kollégiuma egyedi pályázatán Budapest Főváros Levéltára 505113/00564 azonosítójú pályázata **4 000 000 Ft**-os támogatást kapott a Schwartzter család irategyüttesének megvételére. Az irathagyaték megvásárlása az adásvételi szerződés megkötésével és a vételár kifizetésével 2026. január 19-én lezárult.

A levéltár által megvásárolt irathagyaték összterjedelme 1,32 ifm, és az 1853–2002 (szórványként 2024) közötti időszakból tartalmaz iratokat. Az irategyüttes két részből áll: a Schwartzter család 2025 decemberéig a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban a leszármazott Horánszky Nándor letétjeként őrzött hagyatékából, valamint a családba beházasodott dr. Horánszky Nándor pszichiáter hagyatékából. Az iratvásárlás kiindulópontját az irathagyaték tulajdonosa, Horánszky Nándor eladási szándéka képezte, aki az irategyüttes letéti mivoltát meg kívánta szüntetni, és megvételre kínálta fel azt, előbb az Orvostörténeti Múzeumnak, majd Budapest Főváros Levéltárának. Az adásvételbe ugyanakkor bevontuk a család pszichiátriai vonalának további generációját képviselő dr. Horánszky Nándor szakmai irathagyatékát is.

A Schwartzter család irathagyatéka a hazai pszichiátria történetének alapidokumentumait tartalmazza az 1853 és 1913 közötti időszakból. Az irategyüttes Babarczi Schwartzter Ferenc (Babarc, 1818 – Budapest, 1889) orvos-sebészdoktor, egyetemi magántanár és elmeorvosintézet-tulajdonos, valamint fia, babarczi Schwartzter Ottó (Buda, 1853 – Budapest, 1913) orvosdoktor, egyetemi magántanár, elme-ideggyógyintézeteti főorvos után őrződött meg a családban. Schwartzter Ferenc – Magyarország első elmeorvosintézeteként – 1850-ben Vácott alapította meg magán elmeorvosintézetét, amit 1852-ben Budára helyezett át, a Kékgolyó utcába. Az intézetet 1878-ig ő vezette, majd azt fia vette át.

Babarczi Schwartzter Ferenc (Babarc, 1818.11.24. – Budapest, 1889.03.02.) orvos-sebészdoktor, egyetemi magántanár és elmeorvosintézet-tulajdonos, a magyar tudományos elmeorvosintézet megalapítója. Bécsben tanult, ott kezdte munkáját, majd a Helytartótanács a Magyarországon felállítandó elmeorvosintézet megszervezése érdekében 1848-ban államköltségen külföldre küldte ki, hogy tanulmányozza a német, belga, angol és francia elmeorvosintézeteket. Tapasztalatai alapján 1848 őszén nyújtott be egy tervezetet a magyar kormánynak a hazai elmeorvosintézet felállítására ügyében. Törzsorvosként szolgált a szabadságharcban, annak bukása után külföldre menekült, de változatlanul az elmeorvosintézetekkel foglalkozott, a franciaországi intézményeket tanulmányozva. 1850-ben tért haza, ekkor alapította meg Vácott az ország első elmeorvosintézetét, amit 1852-ben Budára helyezett át. Intézetében megszüntette a kényszerítő eszközöket és munkaterápiát alkalmazott. 1860-tól 1866-ig a pesti egyetemen az elmeorvosintézet magántanára, az állandó közegészségügyi bizottságban több éven keresztül az elmeorvosintézet ügyek előadója volt. 1864-ben Buda város képviselőjévé választotta. Megkapta a királyi tanácsosi címet, valamint a Ferenc József-rendet. A lipótmezei tébolyda az ő tervei szerint készült, és az ő felügyelete alatt épült. Magyarországon ő alapította meg az elmeorvosintézet tudományát, amiben Balassa János támogatta. Tagja volt az Országos Közegészségügyi Tanácsnak, a bécsi és budapesti királyi orvosegyletnek, a királyi magyar természettudományi, továbbá a német elmeorvosintézet

társulatnak. Ő a szerzője az első magyar nyelvű elme-kórtani szakmunkának. Munkássága elismerésül nemesi címet kapott barbaczi előnévvel. 1878-ig állt magánintézete élén, ekkor a vezetést fiának, Schwartzter Ottónak engedte át, aki 1910-ig vezette azt.

Fia, babarci Schwartzter Ottó (Buda, 1853.12.22. – Budapest, 1913.10.21.) elme-ideggyógyintézeti főorvos, egyetemi magántanár, főrendiházi tag, magyar királyi udvari tanácsos. A budapesti egyetemen tanult, 1877-ben nyert orvosdoktori oklevelet. Apja mellett az ideg- és elmeorvosok tanulmányozásának szentelte magát. 1883-tól az Országos Közegészségi Tanács tagja volt. 1885-ben a budapesti egyetem jogi fakultásán a törvényszéki lélek- és elme-kórtan magántanárává képesítették. Szilágyi Dezső megbízta az igazságügyi orvosi tanácsra vonatkozó törvényjavaslat kidolgozásával, majd a tanács felállása után annak alelnöke lett. 1897-ben a Magyar Vöröskereszt Egyesület főgondnokhelyettesévé, 1898-ban főgondnokává, 1899-ben pedig megbízottá nevezték ki. Tagja volt a székesfővárosi törvényhatósági bizottságnak, a Budapesti Orvosi Szövetség elnöke, az Országos Orvosi Szövetség alelnöke volt. 1900-ban magyar királyi udvari tanácsosi címet kapott, 1905-ben főrendiházi tag lett, majd 1910-ben magyar bárói rangra emelték.

A hagyaték Schwartzter Ferenc és Schwartzter Ottó elmeorvosok tevékenységéhez kapcsolódó iratokból áll, magánéletük nem jelenik meg benne. A főbb egységei a következők:

- a Schwartzter-féle elmeorvosintézet kiadványai (prospektus, értesítő), Intézeti Tudósító (1857, 1861, 1864)
- Schwartzter Ferenc és Schwartzter Ottó által kiállított orvosi szakvélemények, kórrajzok, igazolások, beutalók, leltárak (1854 – 1904)
- más orvosok által kiállított szakvélemények, kórrajzok (1853 – 1905)
- formanyomtatványok (részben kitöltve) (1870-es évek – 1897)
- orvosi receptek (1870 – 1895)
- névjegykártyák (d. n.)
- Schwartzter Ferenc levelezése (1854–1884)
- Schwartzter Ottó levelezése (1885–1913)
- intézeti törzskönyvek (Kranken Protocoll, illetve Főkönyv), 3 kötet (1850.06.15. – 1856.04.02., 1861.08.12. – 1866.10.23., 1878.09.24. – 1883.12.31.)
- Schwartzter Ottó: A budapesti magán elme- és ideggyógyintézet 32 évi statisztikai kimutatása. Kézirat, 1885
- egyetemi jegyzetek
- a Schwartzter család és a Schwartzter-intézet történetére vonatkozó cikkek, kiadványok gyűjteménye
- Schwartzter Ottó pályájával kapcsolatos újságcikkek, újságkivágatok, különlenyomatok, kéziratok és levelek
- Vöröskereszttel kapcsolatos iratok (újságkivágatok, levelezés, kéziratok)
- Magyar Szt. Korona országai Vörös-Kereszt Egyletének 1912. évi jelentése (1913)
- A Magyar Szt. Korona országai Vörös-Kereszt Egyletének története (1904)
- Schwartzter Ottó szerk.: A Magyar Szt. Korona országai Vörös-Kereszt Egylete Központi Irodájának szervezeti, szolgálati, ügyviteli és fegyelmi szabályzata (1899)
- Schwartzter Antal: Magyar nyelvtanítókönyv a siketnémák számára (Buda, 1817)

- Schwartzter Ottó által írt könyvek (Az elmebetegek jogvédelme I–II.; Az elmebetegügyi törvény alapelvei; Közigazgatási elmekórtan; Das ungarische Rote Kreuz)
- a család és az intézet történetével kapcsolatos egyéb könyvek

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Adattárból Budapest Főváros Levéltárába vásárlás útján átkerülő Schwartzter-iratok mellett az adásvételi szerződés részét képezte Schwartzter Ottó unokája, dr. Horánszky Nándor (Budapest, 1899.12.11. – Budapest, 1976.11.30.), ideg- és elmeorvos, orvostörténész szakmai irathagyatéka is. Dr. Horánszky Nándor Budapesten végezte orvosi tanulmányait, 1923-ban szerezte meg oklevelét. 1925–1930 között a Schaffer Károly vezette Elme- és Idegkórtani Klinikán dolgozott, Schaffer Károly ideg- és elmeorvos mellett volt gyakornok és tanársegéd. Itt írta első munkáit a skizofrénia kezelési módszereiről és a szemideg sorvadás problémáiról. 1930-tól az OTI osztályvezető főorvosa lett, majd 1940–1942-ben a Siesta Szanatórium főorvosa. 1942-ben került a fővárosi Idegbeteg gondozó Intézetbe, s itt állt alkalmazásban, mint főorvos 1969-es nyugdíjba vonulásáig. 1945–1946-ban meg-, illetve újjászervezte a budai ideggondozó hálózatot, a II. kerületi Idegbeteg gondozót megalapításától nyugdíjba meneteléig vezette. Alakulása óta tagja volt a Magyar Elmeorvosok Egyesületének, valamint a Magyar Orvostörténelmi Társaságnak. A magyar pszichiátria történetére vonatkozó kutatásokat végzett, publikációiban annak kialakulásával és történetével foglalkozott. Ő írta az Országos Ideg- és Elmeorvosintézet 100 éve című kötetben a 19. századi magyar elmeorvosokról szóló fejezetet, a World History of Psychiatry című kötet magyar fejezetét, s úttörő jelentőségű a Deák Ferencről írt lélektani munkája.

Szakmai irathagyatéka életútjával kapcsolatos hivatalos iratokból (okmányok, iskoláztatási-képzési iratok, alkalmaztatási iratok), pszichiátriátörténeti kutatásaival kapcsolatos iratokból, szakmai levelezésből, (dedikált) különlenyomatokból és azokat kísérő levelekből, valamint a Schwartzter család sírboltjával, annak hatósági felszámolásával kapcsolatos iratokból áll. Magánéletével kapcsolatos iratok nem kerültek be a levéltárba, irathagyatéka szakmai életútjának lenyomatát őrzi. A hazai elmeorvosok történetével kapcsolatos kutatásainak anyaggyűjtései értékes forrásgyűjteményt képeznek, kézirataival együtt, szakmai levelezése révén pedig szakmai kapcsolatrendszere, beágyazottsága tárul fel. A Schwartzter-hagyatékot ezzel az anyaggal kiegészítve egy többgenerációs pszichiáter család szakmai irathagyatékát sikerült megvásárolni, s dr. Horánszky Nándor iratai egy újabb generációval egészítik a Schwartzter Ferenc és Schwartzter Ottó után pszichiáteri tevékenységükkel kapcsolatosan megőrzött családi iratokat, a két háború közötti időszakban megkezdett, majd az államszocialista rendszerben folytatódó elmeorvosi életpálya lenyomataként. A Schwartzter-hagyaték és dr. Horánszky Nándor iratainak megvételével ugyanakkor a Horánszky család két ágának irathagyatéka immáron egy helyen őrződik tovább, miután a Horánszky család levéltára a korábbi években már bekerült a BFL-be.

Budapest, 2026. február 19.

Dr. Kenyeres István
főigazgató
c. egyetemi tanár

FŐIGAZGATÓ

A pályázati beszámoló megtekinthető:

<http://hungaricana.hu/hu/nka-palyazati-beszamolok/>

<https://bparchiv.hu/kozerdeku/#palyazat>

A megvásárolt dokumentumok jegyzékét és levéltári nyilvántartási (törzskönyvi) adatait:

A Schwartzner iratok adatai:

XIII.118 Schwartzner család iratai (1853-2002, 1,06 ifm)

Dr. Horánszky Nándor iratai:

1907-1976, 0,26 ifm

A már meglévő családi fondba került bele, azaz: XIII.103 Horánszky család iratai